تراژیدیاو خەیاڵی زمان

نیهاد جامی

(1)

تراژیدیاو خەیاڵی زمان, ئەزمونی وێناکردنەوەو خولّقاندنە, تێکشکاندنی ڕەمزەکانی نێو ژیان وخولّقاندنەوەی ئاماژە زمانەوانیەکانە, ئەوەش لەناو دەقدا ناچارمان دەکات بەشداریی لە پڕۆسەی تێکشکاندنی تراژیدیا بکەین و بەشداربین لەناو خولّقاندنەوەی پانتایی زمان, لەهەر شوێنێك پرسیارەکانمان وەستا دەبێ گومان لە خوێندنەوە بکەین, بەوەی ئاسۆی ڕوانینمان توانای بینینی ئاماژەکانیان نیە, ئەو کاتەی ڕووبەندێك لەتەم دەکەوێتە سەر ڕوانین پێویستە گومان لەو دیدە بکەینو هەر گومانیش دواتر دەمانباتەوە سەر پرسیار, پرسیار لە کەشفکردنی ماناکانو دۆزینەوەی مانا لەناو خەیاڵی زماندا یەکێکە لەو ئەگەرانەی لەناو ئەزموونی شێرکۆ بێکەسدا دەبێ ئاگایی خوێنەر بەشداریی لەناو ئاگایی شاعیردا بکات.

ئامادە نەبوونی هەریەك لەئاگاییەکان ئەوا لەناو گوتاری مانەوەی مانا لەناو خەیاڵی زماندا دەمێنینەوە, توانای ئەوەمان نابێت درك بەو مانا جیاوازانە بکەین کەلە ئەزموونی شیعریی ئەو شاعیرەماندا بوونی هەیە.

لێرەدا بۆئەوەی بتوانین لەسەر خەیاڵی زمان لەو ئەزموونە شیعریە نزیك بکەوینەوە سەرەتا هەوڵ دەدەین لەبوونی چەمکی تراژیدیا لەناو زمانو خولّقاندنەوەی خاچ وەك ئاماژەیەك بۆ ژیانو مەرگ لەبەرامبەر ئاماژەی مار لە ئەزموونی (خاچ ومارورۆژمێری شاعیرێ)نزیك بکەوینەوەو دواتر دێینە سەر ئاستێکی تری سیمیۆلۆژی لەو ئەزموونە ئەویش کەچۆن فرە ئاستی دەنگ توانای نووسینەوەی تراژیدیای هەیە لە (گۆڕستانی چراکان)دا, دواتریش وێناکردنی ئەو ئەزموونە لەوێوە سەیر دەکەین کە خەیاڵی زمان چۆن عومەری خاوەر وەك ڕەمزێك لەناو ژیانی کوردیدا تێکدەشکێنێتو سەرلەنوێ دەیکاتەوە بەئاماژەیەك, ئاماژەیەك بوونی ئەو کارەکتەرە کوردیە دەگۆڕێتە سەر کەینونەیەکی زمانەوانی, بەوەی بوونێکی جیاوازمان پێدەناسێنێت, بوونی کارەکتەرێك کەلەناو خەیاڵی زمانو نووسینەوەی شیعرودەسگیر کردنی گازی ژەهراوی دێتە بوون, ئەوەش مانایەکی هاودژی ناو دنیای کوردیە, مانایەك لەناو تێڕامانی شاعیریانەو ئەزموونی شێرکۆیی دێتە بوون.

(2)

پەیوەندی تراژیدیا بە خەیاڵی زمان لە دەقی(خاچ ومارورۆژمێری شاعیرێ) پەیوەندیی نێوان شاعیر وئاماژەیە, بەوەی ڕۆژمێری شاعیرێك دەنگی شاعیرەلە ناو دەقدا, دەنگێك سەرەتا لەگەڵ خاچ ومار وەك دوو ئاماژە کۆبوونەتەوە, لەناو دەنگی شاعیر ئەو دەنگە لەناو تاکە ئاستی بیرکردنەوەی شاعیر وون دەبێت و زمان لەڕێگەی فرە ئاستە جیاوازەکان بنیاتی گوتارە شیعریەکە لەئەستۆ دەگرێت.

زمان دەبێتە سێنتەری نێوان خاچ ومار, ئەو دوو ئاماژەیە هەریەکەیان بەتەنها نوێنەرایەتی زیندەگی و تراژیدیا ناکەن, هەریەك لەو دوو ئاماژەیە بەرهەم هێنەرەوەی هەردوو ئاستەکەن, بەلاّم بەدەلالەت و ڕەهەندی جیاوازەوە.

ئەگەرچی ئامادەبوونی خاچ.. بەندە بە ئامادەبوونی دەنگی شاعیرەوە, ئەوەش ساتی هاتنە دونیایەتی, بەوەی ژنە مامانێکی دیان وێنەی خاچ لەسەر ناوچەوانی دەکێشێ, ئەو وێنەیە سەفەری زمانە لەناو یادەوەری شاعیرەوە, بەوەی نووسین دەبێت بە گەڕانەوە بۆ ئەزموونی منالّی لە ڕێگەی ڕۆژمێرەوە, خەیاڵی منالّ و خەیاڵی شاعیر لەناو ڕۆژمێرەکەدا کە ئەویش خەیاڵی زمانە یەك دەگرنەوە, لەناو ئەو خەیاڵەدا زمان دەیەوێ هەر لەسەرەتاوە بەوە ئاشنامان بکات کە خاچ ئاماژەیەکە لەدەرەوەی ئیرادەی شاعیرەوە دێت, بەلاّم ئەو ئاماژەیە لای ژنە مامانەکە هەڵگری دەلالەتی زیندەگیە, بەجیاواز لەدەلالەتی هەمان ئاماژە لای هەریەکە لە منالّی ناو دەقەکەودایكو ئەوانی تر, بەلاّم لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ ئەوە بیر نەکەین کە خاچ زیندەگی و ئومێدێك لەگەڵ خۆی دێنێت, ئومێدێك بێ ئەوەی ئیرادەی خودی لەسەر بێت, ئەو ساتە وەختە ئێمە دەکەوینە بەردەم پڕۆسەیەك لەدەرەوەی ئیرادەمانەوە و هیوادەخوازین کەبەو دەرەنجامە "نیتچە"یە کۆتایی نەیەت, بەوەی چۆن لەدایك بوون بە ویستی ئێمە نییە, ئاواش مردن و کۆتایی لەدەرەوەی ئیرادەمانەوەیە, بەلاّم خاچ نایەڵێت لەو سەرەتایەوە بەو جۆرە بیرکردنەوانە سەرقاڵ بین, چونکە گەورەبوونی شاعیر.. گەورەبوونی خاچە, ئەوەش پەیوەندیی بەوەوە هەیە کەپەیوەندیی نێوان شاعیر و خاچ پەیوەستە بە بەرز بوونەوەو دابەزینی هەردووکیانەوە, بە مانایەکی تر هێزی ژیان و وێناکردنی تراژیدیا هێزێکە بۆ بەردەوامی بەوەی ووزە لەیەکتری وەردەگرنەوە, بۆیە ئەوە مەرگ نیە دێت, بەڵکو ژیانە, بەلاّم ژیانێك پڕیەتی لەتراژیدیا, تراژیدیا لە ڕێگەی ژیان خۆی نمایشت دەکات, ئەوەش وادەکات خاچ بەتەنها هەڵگری تاکە دەلالەتێك نەبێت, هێندەی ببێت بە ئاماژەیەکی فرە دەلالەتی.

ئەو فاکتەرەی لەپشت ئەو تراژیدیا بوونەی ژیانە, ئەوە زمانە, زمانە وێنای تراژیدیا دەکاتەوە, نەك لەبەرئەوەی شاعیر خۆی دەداتە دەست زمان, ولەڕێگەیەوە دەچێتە سەر جەوهەر وناوەخنی زمانەوە.

"گەیشتیتە سەر ترۆپکی ئەم(زمان)ەو
ڕەشەبات کرد بە جۆلانە"لا5

بەڵکو ئەوەیان هەوڵێکی دەسپێکە بۆ کرانەوە بە ڕووی فرە دەلالەتیەوە, بەڵام ئەوەی مێژووی زمان و تراژیدیا بەیەك هاو واتادەکاتەوە, ئەوە دەگەڕێتەوە بۆ"تۆ کۆنترین ئاگردانی ئەم(زمان)ەو بەردە نوێژی"لا15

شاعیر چۆن دەنگی خۆی لەناو زماندا دەتوێنێتەوە, بەهەمان شێوەش خود تێکەڵی دەنگەکانی تر دەبێت, بەوەش دەنگی"من" لەناو ئەو مێژوەدا بەتەنها وەك دەنگێکی تاك نایەنە ناو کۆ, بەڵکو دەنگی"ئێمە" گومانێکی تر دەخاتە ناو ڕوانینمان, بەوەی ئەگەر بوونی مامانێکی غەیرە ئاین بە ئێمە وەك گوناهێك سەیر بکەین, دواجار مێژووی ئێمە.. مێژووی گوناهباربوونە لەناو درێژ بوونەوەی ئاینەکان.

ئەو گەڕانەوەیە بۆ گوناهباربوون فراوانبوونی ئاسۆکانی تراژیدیایە, بەڵام تاچەند ئەو تراژیدیایە وێنەیەکی مەترسیدارە لەناو بیرکردنەوەی کوردیی, ئەوەیان بەئاگاهێنانەوەی خوێنەرە لەناو دەقدا.

ئاگایی خوێنەر لەپێناو تێکشکاندنی تاکە دەلالەتی و سەر لەنوێ بارگاوی کردنەوەی بە ئاماژە بەدەلالەتی جیاوازەوە, دەبێت بەیەکێك لەمیکانیزمی بەشداری کردن لەناو دەقدا, ئەوەش پڕۆسەی سەرلەنوێی نووسینە, بەئاگا هێنانی ئاگایی خوێنەر هێنانی خوێنەرە بۆناو ڕووبەری فرە جەمسەری, بەوەی خاچ ئەو دەلالەتی ژیانە بەجێ دێڵێ و لەناو سرووشتدا دەلالەتی هەڕەشەکردن لەژیان بەرهەم دێنێتەوە, ئەوەش شاخە خاچێکی سوورە لەتەم, ئەو شاخە تەنها هەڕەشە نیە لەکوشتنی دەلالەتی پێشووی خاچ, بەڵکو بەر لەهەموو شتێك کوێرکردنی نیگایە, بەوەش پڕۆسەی بینین دەبێ بە پڕۆسەی بەخاچ بوونەوە, چونکە دواتر لەناو خەونی دایکیش کاتێ خاچ بوونی نییە, بەڵام ئاماژەی تر هەیە کە هەمان وەزیفە دەبینن ئەویش "مار"ە, ئەو ئاماژەیە لەدەرەوەی خەونیش دێتەوە لەگەڵ خاچ بەشداریی دەلالەتی یەکتری دەکەن, لەهەر شوێنێك هەریەك لە ئاماژەکان تواناکانی وەستا, ئەوە ئەویتر بۆی تەواو دەکات, بەمانای ئەوەی کە مار تەنها دەلالەتی مردن وەرناگرێت, بەڵکو"خاچ, مار, شاعیر" بەهەرسێکیان دەبنە تەواوکەریی وێنەی ئەو ڕۆژمێرە.

"من خاچی مار تێئالاّوم
من نەفرەتێکی یەزدانیم
من سێ بزماری ڕواوم"لا20

ئێمە لەناو ئەو وێنەیەدا پڕۆسەی لەخاچدانی شاعیرێکی مار تێئالاّو دەبینین, ئەگەر ئەو وێنەیە لە خوێندنەوەی یەکەمیدا گریمانەیەکی ئاینی لەسەر خۆی بکاتەوە دەڵێین, لەخاچدانی مەسیح دەنگی پێغەمبەرێك بوو, دواجار بە یەزدان دەڵێت"خوایە بۆبەتەنها بەجێت هێشتم"بەڵام لەخاچدانی شاعیرە مار تێئالاّوەکەی ئێمە, کەشاعیرێکی منالّەو هەرگیز وەك مەسیح بیرناکاتەوە بەوەی ترسی لەمانەوەی تەنیایی بێت, بەڵکو منالّە لەخاچ دراوەکە ئەو ترسە دەگۆڕێت بە پرسیار, پرسیارکردن لەباوك, کەلەبنەڕەتدا پرسیارە لە دەسەلاّتی ئاینیو کۆمەلاّیەتی, کەڕووبەری کام لە دەسەلاّتەکان فراوانترە.

ئەگەر دەسەلاّتەکانی ئەو دنیایە توانای ڕۆڵی نوێنەرایەتی کردنیان هەبێت, ئایا ئەو دەسەلاّتانە توانای ئەوەیان هەیە ئەوی لەخاچدراو ببەنەلای خوا؟ کاتێ وەلاّمەکان هیچ لۆژیك وبنەمایەکیان نابێت, ئەوساتە ئەو وێنەیە دەلالەتی ئاینی تێك دەشکێنێت و بەرەو ڕەهەندی زمانەوانی و فیکری تر دەڕوات.

دیارە ئەو وێنە لە چاچ دراوە وەك ئاماژەمان بۆ کرد منالێکە, منالێك کەپرسیارەکانی دەکوژرێت, ئەوەش گەڕانەوەیە بۆ چەمکەی تراژیدیا, بەوەی ئێمە نابێت لەوێوە سەیری تراژیدیای کوردیی بکەین کەئێمە دواتر لەسەر ئەزموونەکانی تری شێرکۆ دێینەوە سەری, بەڵکو تراژیدیا لێرەوە دەست پێدەکات کاتێ خەیاڵی زمان لەناو منالّدا دەکوژرێت, بەوەی نەك هەر وەلاّمێکی شیاوی پێنادرێتەوە, بەڵکو پڕۆسەی پرسیارکردنیش لەلای بێمانا دەکەوێتەوە.

کوشتنی پرسیار.. دەسپێك و سەرەتای مێژووی تراژیدیای ئێمەیە, تراژیدیا هەر ئەوە نییە بەسەر قوربانیەکانی مردندا بووەستین, بەڵکو کوشتنی پرسیار..کوشتنی چەمکی ژیان وبنیاتنانەوەی مردنە, ئەوەش ڕووبەرێکی تری ئەزمونی شێرکۆیی دەخاتە ناو پڕۆسەی خەیاڵی زمان, نەك لەسەر ئاستی یادەوەری شاعیروخودێتی زمان, وەك لەو ئەزموونەدا دەیبینین, بەڵکو لە (گۆڕستانی چراکان)دا ئەو خەیالّە لەناو تراژیدیاوە وێنای هەردوو چەمکی ژیان ومردن دەکاتەوە, ئەوەش دەقێکە بۆ نووسینەوەی تراژیدیا, سەفەرێکە لە خودگەرێتی شاعیرەوە لەناو (خاچومارو ڕۆژ ژمێری شاعیرێ) دەست پێدەکات ودواتر لەناو چەمکی تراژیدیای خودەوە بەرەو تراژیدیای ئێمە دەچێت, ئەو سەفەری تراژیدیایە لەو دیو(گۆڕستانی چراکان)بەرەو چەمکێکی تر دەمانبات کەئەویش نە"من"و نە"ئێمە"یشە بەڵکو نووسینەوەو وێناکردنەوەی دنیایەکی نادیاری "ئەویتر"ی قوربانیە, بەڵام نەك لەناو سەفەری مەرگدا, بەڵکو سەفەری عومەری خاوەر دەبێت بەسەفەری زیندەگی لەپێناو گەڕان بەدوای ژیاندا.

(3)

پەیوەندیی نێوان ئاستەجیاوازەکانی دەنگونووسینەوەی تراژیدیا پەیوەستەبەو کەلێنەشاراوەیەی دەکەوێتەنێوان پەیوەندیی نێوان خوێنەرودەق, کەئایا خوێنەرتاچەندئامادەبوونیدەبێت بۆنووسینەوەیئەو کەلێنەی کەبەنەنووسراوەییماوەتەوە؟ ئەوەش بەتەنیاپڕۆسەیەك نییە بۆقسەکردن لەسیستەمی ووتراوی دەق بەڵکوئەوکەلێنەپەیوەستەبەبۆشایەك کەلەبەرەنجامیسیستەمی ووتراوهەموودەنگەکان پارێزگارییلەیەکەی دەنگیدەکەن, بەڵام لەبنەڕەتدا دەنگ خاوەنی چەندین ئاستی جیاوازە, سیستەمیڕێکخەرئەوئاستانەی یەك خستووە, لەنووسینەوەی تراژیدیادا ئێمەدەقێکمان هەیەهەڵگریی ماناکانی مەرگە, کاتێخوێنەردەیەوێبەشداری لەنووسینەوەیئەوکەلێنەبکات, ئەوساتە تەئویلکردنەوەی سەرلەنوێی زمانی شیعریە, ڕەخنەگرتنەوەیەلەسێنتەری زمانیدەقوهەڵوەشاندنەوەی ئەو زمانەیەلەناوڕووبەرێکی ڕەخنەیی کەچەمکی بونیاد بەتەواوی تێك بشکێنێت, بونیادلەو ڕووبەرە هەڵگریئاستیبەرزکردنەوە نییە بۆدیدێکی بالاّ, بەڵکو بونیاد دەگەڕێندرێتەوە ئەودۆخەی کەتەنیا

دەنگێکەبۆدەربڕین, ئەوکاتە وەزیفەی زمان دەبێت بەپەیوەندیی نێوان نووسین‌ومەرگ,دوانی ڕەخنەیی دەیەوێت لەو زەمەنە بدوێت کە(شێرکۆ بێکەس)پەیوەندیی شیعریی خۆی لەڕێگەی نووسینەوە دەبەستێتەوە بەمەرگەوە کەتراژیدیای ئەنفالە,ئەوەی ئەوپەیوەندیەش بەیەك دەگەیەنێت زمانەلەڕێگەی کۆدی ڕێکخەرهەولدەدات بەرووبەرێکی زمانمان ئاشنا بکات کەگەڕانی شاعیریەتی خودە, بەوەی مەرگ دەبێت بەدیدێك‌وشاعیرلەڕوانینی خۆیەوەوێنای سەرلەنوێی‌ڕابردوو دەکاتەوە, ئەوەش توانەوەی شاعیرە لەناو زماندا, هەربۆیە زمان لەڕێگەی نووسینەوەی‌خۆی نایەڵێت ڕووداو بمرێت, بەڵکو لەبەرەنجامی دوانی لەمەرگ, چەمکی مەرگ بەرەو ئاستی نەمربوون دەبات, نەمربوونی مەرگ ڕووبەرێکی‌سیمانتیکی دەست نیشان دەکات, ڕووبەرێك پەیوەندیی بە زهنیەتی شاعیرەوە نامێنی, بەڵکو ڕووبەرێك لەنێو پانتایی زمان بنیات دەنێت, ئەویش"گۆڕستانی چراکان"ە.

هەلَوةشاندنەوةى ئةوناونيشانة ماناى‌طةرِانةوةيةبؤساتى بةرلـةهاتنى زمـان,مةبةسـت لةوسـاتةوةختةيةزمان لةناوثرؤسةى‌نووسينةوةهةولَى‌نووسـينةوةى رِووبةروثانتاييةشـيعرية‌كانى‌نةدابوو, هةربؤيـةكاتيَك ئةوناونانةبطةرِيَينةوةبؤسةردووبونياد,كةئـةويش(طؤرِسـتان)ء(ضـرا)يـة ,دةبىَ‌ئةوبونيادةكةهةلَطرى‌مانايـةكى دةسـت نيشـان كراوةهةلَوةشيَنينةوةولةناوسـياقى خؤىءدواترلةناوسياقةشـيعريةكة سـةيرى بكةين,بؤية(طؤرِستان)ئةطةرئةوشويَنةبيَت كةمردووةكانى تيادةنيَذريَت ء(ضرا)ش دةلالةت بيَت بؤ رِؤشنايى, ئةوةلةسياقى‌رِستةدا وةك ماناووتراوةكةى دةبىَ بةلةطؤرِنانى ضراكان ناوى بـةرين. بـةلاَم لةسـياقى شيعريدا تارادةيةكى زؤرلةوماناية دووردةكةوينةوةوبةرةو رِةهةنديَكى ترى شيعرى دةضين, ئةويش ثةيوةستةبةساتى‌هةنووكةيى شيعرى بةوةى دةق دةبيَت بةطؤرِستانى ئـةو جةسـتة وون بوانـةى كـةطؤرِيَكيان نييةءدةق زمان دةكاتةوةبةطؤرِى ئةوان وةك ضؤن زمانيش دواجاردةق دةكات بةطؤرِى ضراوون بووةكان, ئةوثةيوةندية ئالَ ءطؤرِكراوةثةيوةستةبةو رِةهةندةئةخلاقيةى زمـان لةرِيَطـةى سيسـتمى فرةئاسـتى طيَرانةوة مالَيَك(طؤرِستان)بؤئةوان بنيات دةنيَت,مالَيَك بؤئةوضرايانةى كةلةناودةقدا خؤيان بةشداريى لةبنياتنانى مالَدةكةن , ئةومالَةى دةيكةن بةدوامةنزلَطةى خؤيـان ونـاوى دةنـيَن(طؤرِسـتانى ضـراكان) ئةوناونانةكةدةبىَ‌بةشوناسى دةقةكةش ثةيوةنديى‌بةكؤىءئةوميَذووةهةية كةشاعيرجةستةى خؤى وةك جةستةى قوربانى‌سةيردةكات, ئةودةقـةيادةوةريى‌خودى شـاعيرناباتةناوزمان, بـةلَكويادةوةريى‌قوربانى‌دةكات بةميَذووى هةمووانءلةناويشـياندا يـادةوةريى شـاعيرثيَكهاتةى ئةوميَذووةيـة, ميَذووىءئةوثةيوةسـتة بةدؤخىلـةدايكبووى‌زمان, ئةوسـاتةى زمـان طؤرِسـتان دةنووسـيَتةوة, زةمةنى‌لةدايكبوونى‌ئـةوة, زةمةنيَكةيةكسانةبةزةمةنى‌هةمووضراكانى تر."من بةشويَن ئيَسكءثرووسكءكاسةسةرمء

من بەشوێن خۆمدائەگەڕێم"ل20

بۆیەزمان لەگەڕانی‌بەدوای‌قوربانیەکان, چەندەگەڕانی‌شاعیرەبەدوای خۆی‌هێنـدەش ئەوگەڕانەهەوڵێکی‌ترەبۆشوناسـی‌زمان, زمـان هەمووئەودەسەڵاتەلەشاعیردەسـەنێتەوە, کۆمەڵەدەنگێك لەشوێنێداولەچەندئاستێکی جیاوازداسیستمی دەلالی بەرهەم دێنن, بۆیەئەگەرلەدەسپێکدا زمان دەنگی‌هەموان بێت, ئەوا دواتردەنگی (کاڵێ)دەیـەوێ ئەویادەوەریەلەسەرخۆیدا چڕبکاتەوە

"من ژنێکی خەڵکی(زینانە)م ناوم(کاڵێ)یە"ل30 شاعیرپرسیارێکی‌نییە, چونکەدەنگی‌کاڵێ دێتەوەپرسیاری خۆی ئاراسـتەی ئەوزەمەنەهەنوکەییـەی نووسـین دەکـات, بەوەی‌ئەوچۆن ڕابردوومان بۆبگێڕێتەوەلەکاتێکدائاوەڵکراسی خۆی‌ودایکی‌وهەمووژنەکانی مێژووی‌کۆن‌ونوێمان

"بەپێش دەمی قافلەی زیلەکانەوە هەڵیان ئەواسین"ل44,

بۆیەپرسیاری کاڵێ پرسیارێکەلەتراژیدیایەکی بێوێنـە , تراژیدیایـەك جگەلەدەستەوەسـان بـوون لەبەرامبەرپرسـیاردا شـتێکی ترمـان پێناڵێـت,گێڕانەوەلەسـەردەنگی کاڵێ‌بۆخۆی‌جۆرێکی‌ترەلەنائومێدیی‌وشێوەیەکەلەبێمانایی,بەوەی قیژەو زریکە نەدەگێردرێنەوەونەدەنووسرێنەوە, عەرعەرئەوبیابانەی‌دەبێ‌بەشوناسـی قوربـانی, شوناسـێك لەتوانای‌مرۆڤەکان نییەبیخوێننەوە, بەڵکودەبێ‌بیابان لەڕێگەی خۆڵ وچاڵەکانیەوەبیخوێنێتەوە, بێدەنگی‌شێرکۆلەبەرامبەرئەودەنگەی کاڵێ قەبوڵکردن‌وهاوڕابوونەلەتـەك ئەوڕاستیەی کەمرۆڤ لەبەرامبەرتاوانێکی‌واداناتوانێت هیچ بڵێت, تەنانەت قسەکردن لەوکارەنەك بۆمرۆڤ تەنانەت بۆ یەزدانیش تەنیامایەی‌پرسیارە.

"ئەبێ‌خوداخۆی ڕۆژی سەرمان لێبداو

پێمان بڵێ‌ئەوڕۆژی‌حەشرە چۆن ڕوویدا؟!"ل46

لەبەرامبەرئـەوەدازمان بۆئـەوەی لـەناوتاك ڕەهەندیی‌ماناوەسیسـتمێکی داخراوبـۆدەق بەرهـەم نـەهێنێت,ئـەوەزمان لەناوئاسـتی‌دەنگی‌جیاوازدا بەشداریی‌لەسیسـتمی گێڕانـەوەدەکات بۆیەهەریەکەلـە"دەحام‌وشـاعیرێکی گەنج‌وحـەیران بێـژ"گێڕانەوەی‌ڕووداولـەلایان پەیوەستەبەوهەسـتەجیاوازوڕەهەندەئەخلاقیەی‌هەریەك لـەوان لەناوسـاتەوەختی‌ڕووداوەکەدەژیێن,بۆیەپرسـیارێك کەلەناوئاسـتەکانی‌گێڕانەوەدەبن بەپرسیاری‌خوێنەر..پرسـیارێك کەبەشداریی‌لەنووسـینەوەی‌ماناوڕەهەندەئەخلاقیەکەی خوێنـەربکات لەسـاتەوەختی‌ئەوڕووداوەتراژیدیە, ئـەویش ئەوەیـە: خـودا لەکوێیـە؟ ئایـا خـودا خەسـڵەتی‌بێدەنگی‌لەناوئەوتاوانەهەڵدەبژێرێت؟ چـونکەلەبەرەنجامی گێڕانەوەونوسینی شیعری شاعیرەگەنجەکە دەپرسین,بۆچی یەزدان لەتاوانەکەنایەتەدەنگ؟ ئایاوەك شاعیرەگەنجەکەدەنوسێت دەشێ بەوحەقیقەتەبگـەین کەخوداوحەقیقـەت دووبونیـادی نووسـتوی ناوڕووداوەکـەن؟ کەئـەوەیان جگەلـەگومانێکی گـەورەی خوێندنەوەناچـێتەناوهیچ ناوکۆییـەکی خوێندنـەوە,چـونکەدواجارئەوگومانەش دەگەڕێتەوەناوگێڕانەوە کاتێ دایکی‌یەکێك لەقوربانیەکان دەیەوێ ساواکەی لەمردن ڕزگاربکات,ئەوڕزگارکردنەبۆگێڕەوەجگەلەخۆهەڵخەڵەتاندنێك هیچی ترنییە.

"بۆکوێ‌دایە؟!بۆکوێی ئەبەی؟

بۆئەشکەوتێ!بۆبن بەردێ.بۆلای‌خودا!

بەڵام دایە ئەوان لەهەمووشوێنێکدان!" ل96

بەدوای‌ئەوڕووداوەئیدیی‌زمان دەچێتەئاستێکەوەتوانای‌زمان توانای خوڵقاندنەوەی بێ سنوروناکۆتا دەبێـت چونکەچـەندەلەناوزەمەنی‌ڕووداودەژیێت هێنـدەش دەسبەرداریی یادەوەریی‌خۆی نابێت, یادەوەری نەتەوەلەوئەزمونەشیعریەدا دەبێت بەشوناسی زمان, ئیدیی‌شتێك نامێنێت زمان دەسەڵاتی‌بەسەردانەبشکێت, ئەوەیان بەتـەنیاتوانای‌زمان نییە بەڵکو تراژیدیایەکەلەگەڵ خۆیداهەڵگریی هەمووگریمانەوئەگەرێکە,ئەگەرپرسیاری‌سەرەکی خوێنەرلـەزمان ئـەوەبێت کەلەگـەڵ تراژیدیایەکی‌لـەم چەشـنەدا چۆن تواناکانی زمان سست نابن وکۆتاییان نایەت؟ئەوەپێویستەئەوەوون نەکەین کەگەڕانەوە بۆتوانائەزەلیەکانی‌زمان پەیوەستەبەفرەئاسـتی گێڕانـەوەکان, هەربۆیەگەڕانـەوەی

مامەڕیشە وەك سیمبولێكی شیعریی‌ومانەوەی نەتە وە, سیمبولێك پەیوەستەبەئومێدی ئێمە لەناوتراژیدیادا كاتێ سیمبولێكمان هەبێت ئەوساتەمانای وایە زمان تواناكانی خۆی فراوان دەكاتی لەپێناو هەمووئەو ئەستەم‌وگرفتانەی دەكەوێتەبەردەمی, ئەوەش خاڵی نییەلەوڕابردووەی كەبووەبەفاكتەرێكی‌سەرەكی بۆلەپشت وەستانی ئەو ڕووداوە,شوێن لەوگەڕانەوەیەوەك شاهیدێك شاهیدێك سەیردەكرێت شاهیدێك كەدرۆناكات, جگەلەوەئەوگومانەلەهاتنەوەپەیوەستەبەكۆی‌ئەوڕووداوەی كەبەرهەم هێنەری تراژیدیایە, دەشێ ئەوەتەنها دەنگێكی ناودەقەكەنەبێت بەڵكو دەنگی شاعیریەتی شێركۆش بێت وگومانەكانی خوێنەریش لەمێژوو بڕەوێنێتەوەوپێمان بڵێ, كەدارهەناردووچاوی كوێری كانی‌تیشكی بۆبگەڕێتەوە ئیدیی ئەو بۆنەگەڕێتەوە, ئەوگەڕانەوەیە بەتەنیالای شێركۆپەیوەندیی نییە بەوزەمەنەی كەئەنفالی‌تیا ڕوودەدات بەڵكو گەڕانەوەیەكەلەگەڵ كۆتایی‌ومەرگی جەللادئیدیی دەشێ ئەو بۆئەبەد بگەڕێتەوە,ئەووێناكردنەبۆزمان هەڵگریی‌ئەوگوتارەشیعریەیە كەشێركۆلەدەربەندی پەپوولەدازمان بەرەو دووئاست سەرقاڵی دەكات ئەوانیش ئاستی‌یەكەم"زمانی شاعیربۆخود"ئاستی دووەمیش پەیوەستە بە"گوتاری شیعریی بۆدەرەوەی خود" بۆیەلەوێناكردنەبۆزمان شێركۆدەیەوێ پێمان بڵێ ئیدیی سەردەمی كۆتایی تراژیدیاگەورەكان‌وئومێدیی ئێمەیە بۆژیان, بەڵام ئومێدێك مانای وانییە دەسبەرداری ڕابردووبین بەڵكو بۆئەوەی‌لەئێستادا بین دەبێت بێدەنگی‌لەڕابردوونەكەین, ئەوەچەندەئیلتیزامێكی‌ئەخلاقیەهێندەش دەرگایەكی ترەبۆبەدواندنی زەمەنی‌هەنووكەییمان

"ئەوەی یەك قسەی كردبێ

بۆئەم هۆلۆكۆستی غەدرە

من سەد پەیڤی‌خۆشەویستی

بۆئەنێرم

بەڵام ئەگەرخوداوندوپێغەمبەرو

یەزدانیش بێ

خۆی‌لادابێ‌لەبینینم

نەئەیبینم‌و

نەمن گوێشی بۆڕائەگرم"ل70

ئەگەرئەوەیان پەیوەست بێت بەوگوتارەشیعریەی شاعیرهەڵگریەتی ئەوا ئاستی جیاوازی دەنگ لەناوزمان ئەوبارەدەرونیەی سەربازمان بۆوێنادەكات كەئەویش بەشێكی ترەلەناوتراژیدیا ئەوەیان بێگوناهی سەربازنییە بەڵكو هەستێكە بۆئەوەی نەمرێت دەبێ بكوژێت, ئەوەش پەیوەندی بەئاستی‌تێنەگەیشتنی سەربازە كەدواجارسیفاتی جەللادیش پێدەبەخشرێت,ئەوەش لەناو زماندائاستێكی ترە بۆنووسینەوەی‌ماناكانی تراژیدیا, بەڵام نووسینێك پێویستی بەوە هەیە توانای هەریەك لەدەنگەكان لەیەك جیابكاتەوە, ئەگەرچی دواجاربەهەموویان دەبنەبەرهەم هێنەریی گوتاری(گۆڕستانی چراكان)بەڵام ئەوگوتارەلەناوسیستمێكی‌ئاماژەكاریی‌زماندایەكەخاوەنی چەندین دەنگ‌وكارەكتەریی جیاوازە,وەك چۆن دەنگی شاعیربەدوای‌گێڕانەوەی‌دەنگەكان, دێتەگۆوبەڵام دەنگەكانی‌تربەدەنگی‌یادەوەریی خۆی سەیردەكات, كەناتوانێ دەسبەرداریی دەنگەكان بێت, هەربۆیەئەو گۆڕستانە چەندەپەیوەندیی دەنگەكانە, هێبندەش گۆڕستانێكە بۆدەنگەزیندووەكانیش, دواجارئەوە زیندووەكانن بەشێكی تری ئەوگۆڕستانە پێك دێنن.

"ئێرەپڕپڕەلەسەماولەبالێت‌و

لەهەڵفڕینی‌گۆرانی‌و

لەنیشتنەوەی‌كۆتری‌ماچ‌و

كەچی‌من هێشتا هەرلاڵم

"ئاخرچیبكەم!من قافلەی بەرەوخوارو

"كاڵێ"م تیایە"ل151

هەربۆیەدەق تاساتەوەختی نووسینەوەی دوادێرلەناوحەیرانداخۆی‌نوقمی‌نێوخەونی‌گەڕانەوەی گوڵەكانی‌بیابان دەكات ئەوگولاڵنەی چاوەڕوانی‌ئەوەبوون لەبەردەم هەڵبژاردنی‌جەللادخودا موعجیزەیەك دروست بكات‌وكەچی ئەو دەقەلەناوئەونائومێدیی چراوونەكانداتراژیدیا دەكاتەوە حەسرەت‌وئومێدێكی‌نێوحەیران, ئەوەش بەوناوەیە كە چراكان دەبنەوەبەشێكی سەرەكی‌نێوكلتورمان یان دەبنەوەنوێترین حیكایەتی‌كوردیی حیكایەتێك دەبێت لەگۆڕستانی چراكاندابینووسینەوە.

پرۆسەی نووسینەوە نووسنە لە نێوان خودو زمان, ئەوەش تێڕوانینێكی شاعیریانەیە كەتەنها شاعیرە بەو شێوەیە دەیبینێت, وەك لە ڕوانینی بۆ عومەری خاوەر دەبینین خەیاڵی زمان وێنای دنیایەكی جیاواز دەكات.

(4)

نووسینەوەی پەیوەندیی نێوان خودو زمان نووسینەوەی مانای نەنووسراوە, بەوەی بەزمان هاتنی خود دوو بونیاد دەكەونەپرۆسەی هارمۆنی كەناویان دەبەین بە (زمانی خود)و(خودی زمان), هەریەك لەو دوانە بەشداریی لەنووسینەوەی ئەویتر دەكات, نووسین كۆمەڵێك ئاماژە لەناو خودو زمان بەرهەم دێنێت, ئەو بەرهەم هێنانە لەسەر ئاستی دەقدا دەبێتەوە بەنووسینەوەی مانا, مانا لەو پرۆسەیەدا دیدێكی تەبا نیە بۆ دەق, بەڵكو مانا هەڵگری ڕەهەندێكی ئاماژەكاریی زمانە, بەوەی خود لەڕوانینی

نەستی زمانەوە مانای نووسیوەتەوە, کاتێ دەکەوینە بەردەم دەقی(عومەری خاوەر دنیا ئەگەڕێ و, پەپوولە شیعر ئەنووسێ و,گازی ژەهراویش دەسگیر ئەکرێ(دەبینین ئەو تێگەیشتنەی سەرەوە ڕووبەرووی جیهانێکی ترمان دەکاتەوە, جیهانی ئەودیو مردنی کارەکتەرێك کەهەریەکە لەخودو زمان وێنایان کردووە, نەك لەبەرئەوەی ئێمە لەناو دەقێکدا هەڵگریی مانای ناتەباو نادیارین, نەخێر بەڵکو هەر لەسەرەتاوە ڕووبەرووی تراژیدیای هاودژ دەبینەوە, خەیاڵی زمان تراژیدیا دەگۆڕێت بە سەفەری قوربانی بۆ نێو دنیایەك کە نووسین بنیاتی دەنێت, بۆئەوەی مانایەکی نوێ کەپەیوەندیی بەزەمەنی هەنووکەیمان هەبێت بە تراژیدیاوە ببەخشێت, عومەری خاوەر لەناو خەیاڵی زماندا دێت سەفەر بەهەموو جیهان دەکات, تاوەکو یادەوەری خۆیو پێنج هەزار پەپولە نەکرێتە دەرەوە بەڵکو لەنێوان خۆیو پەپولە قەسیدەیەك دێنێتە بوون بۆئەوەی بچنە دیداری گازی ژەهراوی کەلەناو بەرمیلێك دەسگیر کراوە, ئەو تۆڵە کردنەوەیە لە جەللاد هەوڵێکی زمانە بۆ قسەکردن لە داهاتوو بەوەی قسەکردن لە ڕابردوو لاوانەوە نیە بەسەر برینەکانی یادەوەری, بەڵکو گەڕانەوەو قسەکردنەوەی هەمیشەیی یادەوەریە بەوەی چۆن ڕابردوو دەکەینەوە بەشێك لە داهاتوو, بەمانایەکی تر یۆئەوەی لەتراژیدیا بدوێین پێویستە لەخەیاڵی زمانەوە قسە لە تراژیدیا بکەین, بەتایبەت لەو دەقەدا کاتێ دەبینین ناونیشان هەڵگری سێ ئاماژەی زمانەوانیە, (گەڕانی عومەری خاوەر)و(پرۆسەی نووسینەوەی شیعر لەلایان پەپوولە)و(دەسگیر کردنی گازی ژەهراوی).

گەڕانونووسینو دەسگیر کردن سێ ئاماژەن کەتیایدا دەبن بە گوتارێکی جیاواز بۆ ناونیشان, ئاماژە تێکشکاندنی ڕەهەندە واقیعیەکەیەو لەناو ڕەهەندی دەلالی زمان بنیاتی دەنێتەوە, مردنی خاوەر مردنێکە بۆ شێرکۆ بێکەس دەبێتە دەروازە کردن بۆناو جیهانێك کە شێرکۆ پەیوەندیی بە ساتەوەختی زیندەگی ئەو نیە, بەڵکو زیندەگی پەیوەندی بە زەمەنی دوای خاوەرە, ئەوەش زیندەگیو خەیاڵی زمانە, زمانێکی جیاواز کەژیان لەناو خۆی حەشار دەدات, نەك وەك ئەوەی هەبوو, بەڵکو وەك ئەوەی خۆی گەشەی پێدەدات

"ئەمەی هیچ کەسێ نایبینێ

لەخۆم زیاتر"

ئەوەبینینی خودە کەشاعیر دەیبینێت,. بینینێك خەیاڵی زمان بەشداری لەنووسینەوەی دەکات, خود کارەکتەری قوربانی بەکۆرپەکەی باوەشیەوە هەڵدەستێنێتەوەو خەیاڵی زمانیش بەدنیادا دەیگێڕێت, ئەوە هەر زمانە توانای ئەوەی هەیە خاوەروکۆرپەکەی لەو گەڕانە بکات بە

" لە ئوستالیا ئەیبینن

بۆتە کەنغرو باز ئەداو

بێچووەکەیشی لەباوەشیو بەرسکدایە"

ئەو گەڕانەنووسینەوەی قەسیدەیەکە لەناو دەق کە ئەوە شێرکۆ نیە دەینووسێتەوە, بەڵکو پەپولەی کارەکتەری دەقەکەیە, کارەکتەرێکی کۆمەڵی کەبەرلەهاتنی زمان ئەوان بەگازی ژەهراوی دەمرن, نووسینەوەی ئەو قەسیدەیە لەلایان پەپولەوە دەلالەتە لە پاکی و جوانی دنیایەك کەتیایدا تەنها قوربانی نیە دەخرێتە نێو فەزایەکی زمانەوانیەوە, بەڵکو گازی ژەهراوی کە ئاماژەیە بۆ مردن دەسگیر دەکرێت.

دەسگیرکردنی مردن بنیاتنانەوەی ژیانە لەناو دەقێکدا کە هەڵگری تێکشکاندنی ڕەمزەکانی نێو دنیای ئێمەیە, بەڕەمزبوونی عومەری خاوەر تێکدەشکێنێت, لەو پرۆسەیەشدا دەیەوێ زمان ئەو ڕەمزانە بخاتەوە نێو سیستمێکی ئاماژەکاری, بەوەی سەرلەنوێ هەریەك لە ڕەمزەکان بگەڕێنێتەوە سەر یەکەیەکی دال, دال کەبۆ نێرەر دەبێتەوە ئاماژەی زمانەوانی نوێ, ئاماژەیەك هەڵگری ئەودەلالەتەنەبوو کە بەر لە دەق بوو بە سیمبول.

ئەو دەقە لەهەوڵێکی بەردەوامدایە بۆ بنیاتنانەوەو شکست پێهێنان بەوەستان, بەوەی بە ڕەمزبوونی ئاماژە پێویستی بەدۆخێکی تر هەیە, دۆخێك تیایدا هەریەك لە ڕەمزەکان بارگاوی بکرێتەوە بەدەلالەتی نوێ, ئەوەش کرانەوەی زمانە لەناو ڕەمزدا.

کردنەوەی سیستمی داخراوی زمان, بەتەنها هەڵوەشاندنەوەی کۆدی ڕێکخەر نیە, بەڵکو بنیاتنانەوەی هەموو ئەو دەلالەتانەشە کەلە ژیاندا چەمکی قوربانی پێی بەخشیووین, بۆیە ئەوە دەقە دێت, ئارەزوو کردن لەژیانی قوربانی دەخاتە دۆخی سەفەرێکی هەمیشەیی کەیادەوەریی تیایدا خاڵی نیە, بەڵکوئەو سەفەرە فاکتەرێکی سەرەکی لەپشتیەوە ئیش بکات یادەوەریە, بەڵام یادەوەریەك نەبۆتە هۆی ئەوەی کەهەموو ئاماژەکان لە دۆخێکی نەگۆڕدا بخاتە نێو ڕەمزی نەگۆڕ, بەڵکو یادەوەری دەبێتەدەنگێك لەپێناو خولقاندنەوەی ئاماژەی نوێ.